

УДК: 338.439.22(497.11)"04/14"(093.2)
94(497.11)"04/14"(093.2)

М. А. Никола МИНОВИЋ
историчар, Чачак
mnikola2702@gmail.com

РИБОЛОВ И ЛОВ КАО РАБОТЕ ЗАВИСНОГ СТАНОВНИШТВА (ПРЕМА МАНАСТИРСКИМ ПОВЕЉАМА)

АПСТРАКТ: *Рад је замишљен као приказ риболова и лова као радњи зависног становништва према владарима и феудалним господарима у српским земљама средњеј века. У фокусу ће бити подаци из манастирских повеља у којима су садржане конкретне одредбе у вези са обављањем поменутих делатности. Између осталог, анализирана су и описана места где су та оштерења извршавана (риболовништа и ловишта), а која су ипак била предмет даривања, о чему су сачувана јасна писана сведочанства. Најокон, биће говора о катеоријама зависног становништва која су имала највише удела у вршењу поменутих радњи – о рибарима, њсарима, соколарима и меројсима.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *риболов, лов, радње, зависног становништво, митохије, манастирске повеље, риболовништа, ловишта, рибари, њсари, соколари, меројси*

Увод

Средњовековним писцима није било у маниру да се баве „приземним“ темама, односно животом и радом зависног становништва. Извори српске провенијенције ћуте, готово су неми по овом питању. Зато је данас изузетно тешко, практично немогуће, реконструисати целокупну слику о радним обавезама зависног становништва познатим из српских средњовековних писаних извора као „*радње велике и мале*“.¹

Да истраживање буде још теже, у сачуваним изворима који говоре о работама, а то су готово увек манастирске исправе, подаци су веома штурни. Прецизније, радни намети су само побројани, без ближних појашњења. Дакле, на основу пар података похрањених међу листовима пергамента или папира мора

се извући закључак на који су начин ове обавезе извршаване. Ипак, у кратким цртама могуће је докучити како су ова оптерећења обављана, ко их је извршавао, колико дуго, у чију корист итд. Све изречено биће главна тема у даљем делу текста.

Риболов

У исхрани људи риба је од памтивека имала важно место. У српским земљама средњег века ловљена је како морска (махом у Приморју), тако речна и језерска у унутрашњости.² Нарочито велики улови били су на Дунаву, као и на језерима Плавском, Скадарском, Охридском, Преспанском.³ Ипак,

[1] О значењу термина „*радње велике и мале*“ детаљније погледи: Милош Благојевић, „Работе велике и мале“, у: *Лексикон српској средњеј века*, приредили Сима Ђирковић и Раде Михаљчић, (Београд: Knowledge, 1999), 609.

[2] Константин Јиречек, *Историја Срба I* (Београд: Слово љубве, 1978), 282; Момчило Спремић, „Јело и пиће“, у: *Приватни живој у српским земљама средњеј века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић, (Београд: Слио, 2004), 122.

[3] Константин Јиречек, *Историја Срба I*, 282.

у даљем тексту неће бити речи о томе које су то све врсте рибе ловљене у рекама, језерима и морима у средњем веку.⁴

Риболовом су се углавном бавили људи којима је то било основно занимање, а највише професионалних рибара било је у Дубровнику.⁵ Поред њих, ову делатност је обављало и зависно становништво, ловeћи рибу како за рачун владара и феудалних господара, тако и за личне потребе. Већина имања имала је подложнике који су ловили рибу. То је био случај на световним властелинствима и на манастирским метохијама. Неретко, поменути су ишли и у криволов. Због тога су владари манастирским исправама предвиђали строге казне за оне који су без дозволе игумана ишли у риболов.⁶ Узгред, на мору је риболов обављан помоћу барки и мрежа, док је на унутрашњим водама (реке и језера) вршен чамцима и мрежама. Коришћени су и кошеви, а такође и прераде.⁷

Велики потрошачи рибе били су дворови, како владарски, тако и властeosки. Владари и властела су уживали у риби и она је радо виђана на њиховим трпезама.⁸ Поседовали су рибњаке у којима је ловљена риба. Потврда изречене тврдње налази се у повељи краља Стефана Уроша II Милутина издатој Грачаници 1321. године. Поменути документом краљ је манастиру даривао своје рибњаке

[4] Јосиф Панчић је у XIX веку описао које су све врсте рибе обитавале у рекама и језерима Србије тога доба, па нема места сумњи да је то био случај и у средњем веку. Јосиф Панчић, „Рибе у Србији (Pisces Serbiae)“, *Гласник ДСС* 12 (1862): 500-667. Посредно сведочанство о неким врстама рибе у средњем веку може се пронаћи на зидовима манастира. Наиме, средњовековни зограф композиције Страшног суда из Грачанице оставио је значајну представу рибљег света у тадашњим водама. Део поменутих композиције, уз пропратне напомене, видети у: Милош Благојевић, *Србија у доба Немањића* (Београд: Вајат, 1989), 122.

[5] Синиша Мишић, „Риболов“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 619-620.

[6] Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века* (Београд: Српска краљевска академија, 1912), 617. Дакако, о овом питању ће подробније бити речи нешто касније

[7] Синиша Мишић, *Хумска земља у средњем веку* (Београд: DBR International Publishing, 1996), 234; Исти, „Риболов“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 619-620.

[8] Момчило Спремић, „Јело и пиће“, 123.

од извора Родимскога (Неродимка) до ушћа у Ситницу и одредио да сви зависни људи лове рибу за празнике, а у корист феудалног господара, дакле манастира.⁹ Пре него што је поклатио ове рибњаке, вероватно су из њега снабдевани његови дворови Неродимља, Штимље, Сврчин и Пауни.¹⁰

Илустрације ради, биће наведен један податак из времена краља Стефана Уроша II Милутина о употреби рибе на двору. Наиме, када је 1299. године стигло византијско посланство због преговора око удаје принцезе Симониде (кћерке цара Андроника II Палеолога) за српског владара, предвођено Теодором Метохитом, краљ је своје госте издашно гостио разним ђаконијама, укључујући и рибу. О томе је и сам Теодор Метохит оставио сведочанство: „А (краљ Трибала) нам шаље још и свеже и сушено воће и најбоље њихове колаче као и комаде ђрићовљених риба, уловљених недавно у овдашњим рекама или у оним удаљеним, свезих или усолених, од оних великих и масних дунавских, шћо нам одавде рећко сћижу и које се каћкада ђраже али се не задесе баш свуда и свакамо. Овако је, дакле, било шћага а и сада је, да се на овоме не задржавамо без ђићребе.“¹¹ Из овог казивања могу се извући три важна закључка: да су у исхрани средњовековни људи користили свежу и усолену рибу; да је при краљевском двору било рибара који су у сваком тренутку могли уловити свежу рибу; да је дунавска риба била изузетно цењена у средњем веку, чак и у Цариграду, али да није увек била доступна.

У сваком случају, да би владарска трпеза била константно опскрбљена свежом рибом, при дворовима је морало бити рибара. О томе

[9] „И да кралевсћво ми цркви јейскујици лијљанској рибнице все, од извода родимскајо дори како ушћече у Ситницу, все риболови ђразнику и јему шћо је досић.“ (Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 634)

[10] Детаљније о поменутих дворовима видети: Сима Ђирковић, „Владарски двори око језера на Косову“, *ЗЛУ МС* 20 (1984): 67-83; Исти, „Двор“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 139-142.

[11] *Византијски извори за исћорију народа Јућославије VI*, уредници Фрањо Баришић и Божидар Ферјанчић, (Београд: Византолошки институт САНУ, 1986), 114

посредно сведочи цитирани исказ византијског посланика Теодора Метохита. Он децидирано тврди да је било рибе која је недавно уловљена у „...овдашњим рекама...“.¹² Због тога што је реч о кварљивој роби, на цени је била она свеже уловљена.¹³ Без стално ангажованих рибара то никако не би било могуће. Нема сумње да је било рибара који су у оближњим рекама, језерима или вештачким рибњацима ловили за потребе двора. Надасве, за њих је то била редовна работа коју су извршавали током целе године, нарочито ако је при двору било вештачких рибњака, што је, по свему судећи, често био случај.

Попут владарских резиденција, и у манастирима је било сталне потребе за рибом. Монасима је она била од велике важности због забране употребе животињског меса у исхрани.¹⁴ Из тог разлога су придавали велику пажњу рибњацима и риболову.¹⁵ Строга манастирска правила била су јасна по питању поста, па је риба монасима била допуштена само у неким данима.¹⁶ Даривање риболовишта и људи који су били дужни да за манастирске потребе лове рибу био је чест поклон српских владара и властеле и своје место је нашло у многим повељама. Такође, рибарење на манастирским риболовиштима била је редовна работа.

Већ су први Немањићи својим задужбинама поклањали рибаре и риболовишта. Тако је оснивачком повељом за манастир Студеницу било прописано да за празник Успења Богородице игуман пошаље људе у Зету и на Дунав да доносе рибу, јер је тада владар

вероватно био позиван у госте.¹⁷ Ако се узме у обзир раздаљина између Зете и манастира Студенице, може се претпоставити да је доношена усолјена или сушена, јер би се свежа на путу покварила. Што се тиче транспорта рибе са Дунава, тај део је унет вероватно касније, јер у време издавања Студеничке повеље српска држава није излазила на Дунав.¹⁸

Краљ Стефан Владислав је манастиру Свете Богородице на Бистрици 1242. године издао повељу којом је, између осталог, поконио мрест на реци Бистрици.¹⁹ Такође, донео је одредбу да су меропси били у обавези да лове рибу за празнике или када би у посету манастиру дошли краљ или архиепископ. Овде се наилази на један битан и неубичајен податак - меропси, најбројнија група зависног становништва у средњовековним српским земљама, морала је да се бави риболовом за рачун феудалног господара, који се овде јавља у лику манастира. Поврх свега, наведено је да се поменути угледницима риба ловила у жељеним количинама.²⁰ Овај проблем завређује да буде анализиран. Меропси су били земљорадници, а не рибари, па се овај намет спроводио само повремено, у важним моментима (за празнике), или када су у посету манастиру долазили највиши достојанственици, попут краља и архиепископа, и када је потреба за рибом била већа него иначе. Из овога се извлачи посредан закључак да је вештина рибарења била позната широком слоју друштва, чак и земљорадницима. Овде је реч о колективној одговорности меропха

[12] *Византијски извори за историју народа Југославије VI*, 114.

[13] Момчило Спремић, „Јело и пиће“, 123. Занимљив податак сачуван је из доба када је Ђурађ Бранковић путовао у посету Дубровнику. Наиме, град под Срђем је угледном госту обезбедио да уз главни брод на ком је био превожен плови и једна мала лађа, намењена за риболов, како би увек била доступна свеже уловљена риба. Исти, *Десет ђурађ Бранковић и његово доба* (Београд: Српска књижевна задруга, 1994), 69.

[14] Синиша Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњега века* (Београд: Утопија, 2007), 89.

[15] Исто.

[16] Момчило Спремић, „Јело и пиће“, 122.

[17] „Из Зеше риба да доходи у осјењу Богородице.“ (Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњега века*, 569). На овом месту неће бити разматрано питање аутентичности оснивачке повеље за манастир Студеницу. О поменутом проблему прочитати: Сима Ђирковић, „Студеничка повеља и студеничко властелинство“, *ЗФФБ 12-1* (1974): 311-319.

[18] Синиша Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњега века*, 90, нап. 6.

[19] „И мрест кои је на Бистрици да јест цркви.“ (Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњега века*, 590).

[20] „А се меройшка работи... Риболови празнику, и краљу, и архијейскоју колико му веле.“ (Исто, 590-591); Александар Соловјев, *Одабрани сјоменици српској држави (од XII до краја XV века)* (Београд: Геца Кон, 1926), 29.

који су живели на метоху Свете Богородице на Бистрици. Дакле, сви способни радници имали су као дужност да у наведеним приликама лове рибу.

И потоњи чланови куће Немањић наставили су са праксом поклањања риболовишта и рибара својим задужбинама. Тако је краљ Стефан Урош II Милутин 1299/1300. године манастиру Светог Ђорђа Скоропостижног код Скопља даривао села Козарево, Водно и Нерези са риболовиштима, а селиште Дубравицу дао је са риболовиштем и рибаром Георгијем Грком. Поменути је, заједно са својим родом, имао као задужење да на језеру лови рибу.²¹

Због тога што су радили манастиру, рибари са метохија су сасвим сигурно били разрешавани многих или, пак, готово свих работа, тако да су сву снагу и време могли усмерити на риболов за рачун господара. Тако су били издвајани у односу на остале раднике, јер су се посвећивали само једној обавези. Самим тим, постајали су вештији у истој. На другој страни, манастири су у сваком моменту били снабдевени свежеом рибом. Такође, не треба сумњати да су ти радници део својих дажбина према манастиру давали у натури, тј. у риби.

Поред свега, *Свети краљ* је одредио да се на манастирском риболовишту мора ловити са игумановом дозволом.²² За то је власнику добра давана једна четвртина улова. Ко би се оглушио о ову наредбу, на њега би било бачено проклетство, а приде је морао да плати 50 перпера манастиру као уживаоцу прихода

од риболова.²³ Владар је својим ауторитетом штитио интересе манастира и његово искључиво право на убирање прихода са свог имања. За прекршиоце је била одређена велика новчана казна, а у складу са обичајима средњег века следила је и духовна санкција („...*ga јесѣ ѣроклей оѣ Госѣода Боѣ...*“).²⁴ Нема сумње да су манастири инсистирали на поштовању наведених владарских наредби о криволову, јер су, поред тога што је риба конзумирана у манастиру, вишкове могли да износе на тржиште, на тај начин стичући додатни приход. Свежа је продавана на мало, на локалним панађурима, а сушеном и усоленом се могло трговати и у удаљеним крајевима српских земаља, па чак и ван њих.

Краљ Стефан Урош II Милутин је задужбини коју је одредио за свој вечни починак, манастиру Бањска, даривао рибњаке и рибаре. У Светостефанској хрисовуљи, коју је издао између 1313. и 1316. године, стоји одредба: „*Зећани и Плављани шѣо се нађе рибе га доносе у манастир.*“²⁵ Такође, краљ је приложио четрнаест рибарских кућа из Плава, са ловиштем и рибарима, и одредио да нико сем цркве не сме да лови у датим риболовиштима. Ко би се оглушио о речену наредбу, морао је да плати дванаест волова.²⁶ Узгред, ове рибарске куће

[21] „... и рибара Георђа Грка и с родом, га ловиѣ рибе у шом блаше ѣод Дубравицами цркви Светшому Георђу...“ (Стојан Новаковић, *Законски сѣоменици срѣских држава средњеѣ века*, 617); Радослав Грујић, „Властелинство Светог Ђорђа код Скопља од XI-XV века“, *Гласник СНД 1-1* (Скопље, 1925): 69.

[22] Потомци краља Стефана Уроша II Милутина називали су свог претка *Свети краљ*. Примера ради, у хрисовуљи цара Стефана Душана Хиландару од 2. маја 1355. године стоји „... и *виде хрисовуље дега царсѣва ми, свешѣаѣо краља...*“ (Стојан Новаковић, *Законски сѣоменици срѣских држава средњеѣ века*, 430; Влада Станковић, *Краљ Милушин (1282 - 1321)* (Београд: Фреска, 2012), 142-144.

[23] „И кѣо улови у шом ловишѣи рибе или звере, га гајѣѣ цркви чѣѣврѣѣо, н уѣросив иѣумена; кѣо ли улезе у ловишѣа шѣа и ѣо свех мѣѣохијах Светшѣо Георђија или рибѣа или звериња без иѣумнова блаѣословѣнија, га јесѣѣ ѣроклей оѣѣ Госѣода Боѣ... и га ѣлаѣи у царину 50 ѣерѣер.“ (Стојан Новаковић, *Законски сѣоменици срѣских држава средњеѣ века*, 617). Узгред, перпера је у средњем веку била обрачунска јединица која је износила 12 јединица сребрног новца. Дакле, ко би прекршио владареву наредбу морао је да плати 600 сребрних динара, што је за већину становништва представљало огромну своту. Свакако да је то и била владарева намера како би спречио криволов. Детаљније о перпери: Ружа Ђук, „Новац“, у: *Лексикон срѣској средњеѣ века, 441-444* (са релевантном литературом).

[24] Стојан Новаковић, *Законски сѣоменици срѣских држава средњеѣ века*, 617.

[25] Раде Михаљчић, *Закони у сѣтарим срѣским исѣравама* (Београд: САНУ, 2006), 145.

[26] Гавро Шкриванић, „Властелинство Св. Стефана у Бањској“, *Исѣоријски часопис 6* (1956): 191. У просеку, свака земљорадничка кућа поседовала је по два вола. Наравно, сигурно да је постојало одступање од тог броја. Без обзира на то, казну од 12 волова није могао да плати ниједан земљорадник засебно, већ само удруженим снагама, тј. колективно. Из тога следи

налазиле су се на западној ивици варошице Плава, на месту које се и данас зове Рибарска махала, што указује да је у средњем веку овде постојало рибарско насеље.²⁷ Поред овога, у долини реке Бањске, један километар западно од манастира, налази се ливада, 200 метара дугачка и 50 метара широка, коју мештани зову Рибњак. По предању, ту се гајила риба, што значи да је манастир у близини имао свој рибњак који је подмиривао потребе за свежом рибом.²⁸

Попут оца, и краљ Стефан Урош III је својој гробној цркви, манастиру Дечани, поклонио рибаре и риболовишта. Владар је приложио људе настањене у околини Плавског језера (32 човека)²⁹, као и део блата³⁰ који су они држали.³¹ Такође, манастир Дечани је од ктитора добио и село Врмошу, где се помиње језеро Рикавац као ловиште рибе.³²

Први српски цар био је дарезљив у поклањању добара многим манастирима, а највише је добила његова највећа задужбина, Свети Арханђели код Призрена. По узору на деду и оца, цар Стефан Душан је поклонио рибаре из Плава. У хрисовуљи је записано: „И ѿприложи Царсѣво ми рибаре у Плаву ѿ имену Будоје с децом, Бојоје и брајѣ му Раган, Рагеѣа с децом, Хвалоје с децом и синовцем, Бојоје Градојевић с браћом, Прибоје Друјовић с браћом и сѣрици му Раговин с децом.“³³

.....
закључак да се у кривољов ишло у већим групама. О броју волова у српским средњовековним домаћинствима исцрпно у: Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији* (Београд: Службени лист СЦГ, 2004), 51-64.

[27] Гавро Шкриванић, „Властелинство Св. Стефана у Бањској“, 191.

[28] Исто, 179.

[29] Стојан Новаковић, *Законски сѣоменици српских држава средњеј века*, 647; Павле Ивић и Милица Грковић, *Дечанске хрисовуље* (Нови Сад: Институт за лингвистику, 1976), 128.

[30] *Блашо* је термин који је у средњем веку означавао језеро. (Синиша Мишић, „Блато“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 49-50)

[31] Стојан Новаковић, *Законски сѣоменици српских држава средњеј века*, 647; Павле Ивић и Милица Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 244.

[32] Павле Ивић и Милица Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 240.

[33] Синиша Мишић и Татјана Суботин-Голубовић, *Светиоарханђеловска хрисовуља* (Београд: Историјски институт, 2003), 139; Синиша Мишић, *Коришење унутрашњих вода у српским земљама средњеј века*, 94.

Ако се узму у обзир претходно поменуте хрисовуље (Бањска, Дечанске, Светоарханђеловска) и број рибара из околине Плавског језера који је пописан у документима, може се закључити да је оно било једно од најзначајнијих за снабдевање рибом у српским земљама средњег века. Такође, евидентно је постојање великог рибарског насеља у околини језера. Поред овога, манастир Светих Арханђела је добио и риболовиште Слап на Белом Дриму, као и село Гориње са међама и рибама.³⁴ И село Шикље у Горњем Пилоту, на ушћу Крупе у Дрим, нашло се у оквиру манастирске метохије. Владар је одлучио да пола те воде дâ селу као риболовиште, а пола ставилцу.³⁵

Не само владари, већ и властела из времена Царства била је издашна у даривању личних задужбина. И они су прилагали рибаре који су за манастирске потребе ловили рибу. Тако је жупан Вукослав својој баштинској цркви под Петрусом поклонио „Село Невигово у Засѣруми с рибари...“.³⁶

Након распада Царства, обласни господари су наставили са ктиторском делатношћу по узору на Немањиће, па су, између осталог, давали и риболовишта. Примера ради, кнез Лазар је својој најзначајнијој задужбини, манастиру Раваница, поклонио Вир Госпођин на Дунаву као риболовиште.³⁷ Господар Моравске Србије је даривао и манастир

[34] Синиша Мишић и Татјана Суботин-Голубовић, *Светиоарханђеловска хрисовуља*, 100; Синиша Мишић, *Коришење унутрашњих вода у српским земљама средњеј века*, 95.

[35] Синиша Мишић и Татјана Суботин-Голубовић, *Светиоарханђеловска хрисовуља*, 98-99; Синиша Мишић, *Коришење унутрашњих вода у српским земљама средњеј века*, 95. *Сѣавилац* је у средњовековним српским земљама била дворска титула, а поменути се старао о владаревој трпези. Како је једна од његових дужности била снабдевање трпезе владара, између осталог и рибом, највероватније је због тога добио пола риболовишта. Раде Михаљчић, „Ставилац“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 693-694.

[36] Стојан Новаковић, *Законски сѣоменици српских држава средњеј века*, 438; Милош Благојевић, „Манастирски поседи крушевачког краја“, у: *Крушевац кроз векове* (Крушевац: Народни музеј, 1972), 30.

[37] Александар Младеновић, *Повеље кнеза Лазара: ѿексѣи, коменѣари, снимци* (Београд: Чигоја штампа, 2003), 91-95.

Ждрело (Горњак), давши му вир више Пореча на Дунаву.³⁸

Поред наведених манастира, и многи други су добијали од владара из династије Немањић риболовишта и рибаре.³⁹ Може се претпоставити да су сви манастири имали бар по једно риболовиште.⁴⁰ Иако има оних у чијим се повељама они не наводе, нема сумње да су их поседовали.⁴¹ Нарочито се ово односи на оне чије су се метохије налазиле у близини река.⁴² Поред риболовишта, свакако да су имали и људе чије је задужење било да лове рибу. Били су то професионални рибари или, пак, феудални подложници који су морали да извршавају многе „*рабоије велике и мале*“, укључујући и риболов (попут меропаха на метохији манастира Света Богородица на Бистрици).⁴³

[38] „*Вир више Пореча...*“ (Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 771); Милица Николић, „Властелинство манастира Ждрело (Горњака)“, *Историјски часопис* 20 (1973): 152. И после пропасти српских средњовековних држава, у доба Османлија, настављено је са масовним риболовом. Ипак, период османске владавине превазилази оквире овог рада, тако да даље неће бити речи о овом проблему. О поменутом питању прочитати: Олга Зиројевић, „Риболов на средњем Дунаву (XVI и XVII век)“, *Зборник МС за историју* 49 (1994): 111-120.

[39] Тако је манастир Хиландар 1355. године од цара Стефана Душана добио разна добра, између осталог, „...и на Мораве љовина ловишта, како што је и прејде било...“ (Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 431) Овде је, без сумње, реч о ловишту рибе. Како је поменута Морава највероватније Западна Морава, свакако да је Хиландар ово право убирао у новцу од половине риболовишта. Транспорт свеже уловљене рибе на Свету Гору није био могућ због велике удаљености. Евентуално, могла се допремати сушена или усољена, мада и то врло тешко. Такође, друга половина риболовишта сигурно је припадала манастиру Богородице Градачке у данашњем Чачку. (Андрија Веселиновић, „Чачански крај у средњем веку“, у: *Зборник радова „Богородица Градачка у историји српског народа“* (Чачак: Народни музеј, 1993): 67)

[40] Сениша Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњеј века*, 95.

[41] Као пример биће наведен помињани манастир Богородице Градачке. Основан у другој половини XII века од стране кнеза Страцимира, брата великог жупана Стефана Немање, готово извесно је оснивачком повељом (која није сачувана) добио поседе око Западне Мораве која је од памтивека била погодна за рибарење. (Андрија Веселиновић, „Чачански крај у средњем веку“, 63)

[42] Сениша Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњеј века*, 97.

[43] Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 590-591.

Због значајне улоге коју је риба имала у људској исхрани у средњем веку, риболову је придавана посебна пажња. Риба је највише трошена у манастирима и на дворовима. Риболовом су се бавили како професионални рибари, тако и зависни људи. Већина манастира је добијала од својих ктитора на поклон риболовишта, а подложници са метохије имали су као обавезу да лове рибу за потребе манастира. Свакако су и световни феудалци поседовали риболовишта, а зависно становништво је морало да лови за своје господаре. Криволов је био строго забрањен и за то су биле прописане велике казне. Да би се са дозволом ловило, одобрење је тражено од власника риболовишта, а као накнада је давана четвртина улова. Може се изнети претпоставка да су се људи у средњем веку радо бавили риболовом, не само због улова рибе која је радо коришћена у исхрани, већ и због тога што су највероватније били ослобађани осталих работа, бавећи се само овим занимањем. Наравно, то је био случај са онима чије је задужење искључиво било рибарење. За остале феудалне зависнике риболов је био само једна од многобројних работа.

Лов и работе у вези са њим

Лов, древни начин прибављања хране и сировина за одећу, био је у средњем веку од немерљивог значаја за све категорије становништва.⁴⁴ Имао је економску (дивљач) и друштвену (престиж) улогу.⁴⁵ Сви су ишли у лов, али не из истих побуда. За владајуће је био племенито занимање, начин да се у мирнодопско време одржи физичка спремност, неопходна у ратним добима. Одласком у дивљину, ловећи са оружјем у руци, људи су

[44] Лов је у средњем веку имао више важних аспеката: прибављана је храна већем делу популације, од крзна је прављена топла одећа, коже су коришћене за прераду. Такође, све наведено било је предмет трговине. (Георгије Вернадски, *Кијевска Русја* (Београд: Утопија, 2013), 119)

[45] Jacques Le Goff, *Srednjovekovna civilizacija Zapadne Evrope* (Sremski Karlovci - Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2010), 503.

чували кондицију, будност, оштрину и хладнокрвност при убијању. Дobar ловац био је у средњем веку поштован, без обзира био он владајући или потчињени. Поред тога, лов је представљао начин да се трпеза обогати обилним месом племените дивљачи, увек омиљеном код владара и властеле.⁴⁶ Сачувано је казивање већ помињаног Теодора Метохита, чије је посланство било гошћено на двору краља Стефана Уроша II Милутина. Учени посланик византијског цара је записао: „Осим дивљачи, добијамо и многих и разних ишцица и друје јестиве звераци као ишци су шумски вејрови и јелени...“⁴⁷

С друге стране, за феудалне подложнике лов је представљао обавезу, једну од дужности према владару и властелину. Међутим, и ту су постојале различитости, о којима ће ускоро бити речи.

Што се тиче самог начина лова, он се свакако разликовао код владајућих и потчињених. Владари и властела у лов су ишли на коњу или, пак, пешке, а од оружја су најчешће користили копље или лук и стреле.⁴⁸ Ловили су тако што су на коњима прогнали дивљач или су у заседи, са луком и стрелом у руци, вребали животиње⁴⁹. Нажалост, нема сачуваних података о томе на који је начин зависно становништво ловило, али су њихови методи били свакако другачији.⁵⁰ Рецимо, тешко да је било који феудални подложник у лов ишао

на коњу или да је поседовао ловачке псе и соколове. Ипак, може се претпоставити да су они користили клопке различитих величина, затим мреже у које су хватали животиње које су претходно хајкачи плашили и гонили.⁵¹ Свакако, у лов су одлазили у групама ради веће успешности, као и сигурности.⁵²

Непосредно сведочанство лова као работе зависног становништва јавља се у хрисовуљи коју је краљ Стефан Урош II Милутин издао манастиру Грачаница 1321. године. У поменутом документу стоји: „И да лове ишци дана зечеве заманицом, осим ишциова.“⁵³ Краљ овде није прецизирао на коју се то категорију становништва односила ова одредба (осим што је ослободио попове ове работе). Ипак, ако се узму у обзир претходни чланови хрисовуље који су се односили на меропхе, може се претпоставити да се тичала ове најбројније категорије зависних људи.⁵⁴ Такође, није немогуће да је владарева наредба била усмерена на све радно способне феудалне подложнике, без обзира на категорију којој су припадали. Што се тиче попова, ово је једини сачувани податак да се они доводе у везу са ловом. Овај феудални намет није био типичан за друштвени статус свештеника, па су, сходно томе, били и ослобођени вршења истог.⁵⁵ Може се претпоставити да

[46] Од крупније дивљачи највише су ловљени јелени, срне, дивокозе, дивље свиње, а од ситније зечеви, лисице, даброви, куне, ласице. Такође, ловљене су и птице попут дивљих патки, гуски, јаребица, голубова. Ишло се у лов и на медведе, мада није био тако омиљен, због увећаног ризика по ловца. (Синиша Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, 232-233; Момчило Спремић, „Јело и пиће“, 120)

[47] *Византијски извори за исшциорију народа Јуџославије VI*, 113. Узгред буди речено, месо је припремано на два начина: печењем и кувањем. (Момчило Спремић, „Јело и пиће“, 121) Занимљив податак сачуван је у једном документу из 1392. године у којем је, између осталог, поменут и један ражањ за печење меса. (*Сшцире сршске ишциовеље и ишцима 1/2*, приредио Љубомир Стојановић, (Београд: Српска краљевска академија, 1934), 464).

[48] Синиша Мишић, „Лов“, у: *Лексикон сршске ишциовеље*, 369.

[49] Исто.

[50] Синиша Мишић, „Лов у средњовековној Србији“, *Ишциоријски гласник 1-2* (1995): 56.

[51] Исто, 63; Георгије Вернадски, *Кијевска Русшција*, 119-120.

[52] Поред свега, масовно се ишло у лов на вукове. Они су представљали озбиљну опасност по људе, поготово у сеоским насељима. Такође, велики страх изазивали су и пси луталице, нарочито у околини градских средина. У временима нестабилности становништво је често страдало од вукова. Због десетковања сточног фонда од стране гладних звери, људи су били принуђени да колективно иду у хајке на вукове како би спасили себе и своју имовину од погубељи. (Синиша Мишић, *Лов у средњовековној Србији*, 63-64)

[53] Стојан Новаковић, *Законски сшциоменици сршских дршцижава средњеје века*, 636; Раде Михаљчић, *Закони у сшциарим сршским ишциравама*, 149.

[54] О меропсима прочитати: Милош Благојевић, „Меропси“, у: *Лексикон сршске ишциовеље*, 396-397 (са одговарајућом литературом).

[55] Марија В. Копривица, „Попови и протопопови српске цркве у средњем веку“ (докторска дисертација, Филозофски факултет, 2011), 124; Срђан Шаркић, „Маисторије, сокалници и сеоски попови“, *Зборник радова Правној факултетији у Новом Сагу XLV 1* (2011): 65.

су они и на другим метохијама били разрешени ове работе.⁵⁶ Владарева наредба јасно и недвосмислено показује да је реч о колективној одговорности зависног становништва на грачаничкој метохији. Дакле, сваки радно способан човек био је у обавези да остави све остале послове и да три дана лови зечеве на поседима Грачанице. Разуме се, то је била ванредна работа, практикована само три дана у години.

Заманица је била неодгодива обавеза коју су обављали сви способни радници са одређеног имања.⁵⁷ Тумачење филолога наводи на закључак да је ова обавеза извршавана без икакве надокнаде и хране. Помен заманице указује на важност лова на зечеве. Потребно је задржати се на овом месту и поближе испитати наведени проблем. Два су могућа разлога за доношење ове одредбе. Први, вероватнији, да су зечеви били ловљени због меса и крзна. Вођени економским интересима, манастири су били и те како заинтересовани за крзно ове животиње, јер су лако могли да га продају широм српских земаља, као и изван њих.⁵⁸ Крзна су коришћена за израду одеће, а вишкови су извожени, највише у Дубровник и италијанске градове.⁵⁹ Ово је манастирима доносило добре приходе.⁶⁰ И зависни људи су вишкове крзна које нису морали да предају господару могли продати на локалним панађурима и трговима. Други разлог колективног лова на зечеве може бити да су се током године они превише накодили и да је то доводило до уништавања усева, па су људи из практичног разлога били принуђени да их лове и тако спрече пошаст. Нема расположивих извора

који би ишли у прилог овој тврдњи, али се на њу може гледати као на једну од могућности.

Сачуван је још један податак који је у непосредној вези са ловом, а тицао се зависног становништва. Издајући хрисовуљу својој задужбини, Светим Арханђелима код Призрена, цар Стефан Душан је приложио и извесног Иванка који је морао да са своја два брата даје годишње манастиру три лисичије коже.⁶¹ Ова обавеза може бити посматрана као работа, али и не мора. Наиме, поменути су били дужни да током године дају манастиру лисичије коже које су могли купити и на тај начин извршити своју обавезу.⁶² Али ако се узме у обзир да су у хрисовуљи наведени међу различитим занатлијама (кројачима свита, обућарима, уздарима)⁶³ који су као раду манастиру имали да извршавају оно за шта су били обучени, може се основано претпоставити да су Иванко и његова браћа били по занимању ловци и да су радили тако што су ловили за потребе манастира. Уз све наведено, годишње су приде давали и три лисичије коже као натуралну дажбину феудалном господару, тј. манастиру Светих Арханђела.⁶⁴ Наравно, није искључено да су тројица подложника била по занимању штавиоци кожа, па су из тог разлога као дажбину господару давали три лисичије коже. Све у свему, недореченост писца хрисовуље не дозвољава давање коначног закључка.

У наредном делу текста биће говора о местима где се ловило (ловиштима) и о

[56] Марија В. Копривица, „Попови и протопопови српске цркве у средњем веку“, 124.

[57] Детаљније о заманици погледати у : Милан Влајинац, „Бедба и заманица као мобарска и кулчарска работа у Србији средњег века“, *Глас СНД II* (1927): 47-66.

[58] Синиша Мишић, „Лов у средњовековној Србији“, 62-63.

[59] Ђуро Тошић, *Три Дријева у средњем вијеку* (Сарајево: „Веселин Маслеша“, 1987), 95; Исти, „Сточарство у средњовековној требињској области“, *Историјски гласник 1-2* (1995): 49; Синиша Мишић, „Лов у средњовековној Србији“, 62-63; Сима Ђирковић, „Трговина“, у: *Лексикон српској средњег века*, 741-745.

[60] Милош Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 123.

[61] „Иванко с двојицом браће га гају за годишње три коже лисичије.“ (Синиша Мишић и Татјана Суботин-Голубовић, *Светиоарханђеловска хрисовуља*, 143)

[62] Ова тврдња може бити поткрепљена примером из извора. У Светоарханђеловској хрисовуљи налази се помен извесног Дабижива каматника, кога је пристанком цара Стефана Душана приложио ћесар Гргур манастиру Светих Арханђела и одредио „...га гаје за годишње 18 лисица“. (Синиша Мишић и Татјана Суботин-Голубовић, *Светиоарханђеловска хрисовуља*, 122) Дабижив каматник готово извесно није имао везе са ловом. Он је те лисице (у ствари лисичије коже) највероватније куповао и давао манастиру, као што је и био дужан.

[63] Исто, 113.

[64] Лисичије коже су коришћене за шивење кожуха. Такође, њима се и трговало. (Синиша Мишић, „Лов у средњовековној Србији“, 54, 62)

поседовању истих. Право на лов спадало је у регална права које је владар уступао световним и духовним феудалцима.⁶⁵ Властела широм Европе је „...љубоморно чувала своја права на шумска богатства, свуда се вршио надзор над сељацима крадљивцима“.⁶⁶ Српски владари су манастирима уступали ловишта да од њих убирају приходе. Тако је манастиру Светог Ђорђа Скоропостижног код Скопља краљ Стефан Урош II Милутин 1299/1300. године дао село Брод са ловиштем.⁶⁷ Исти је поседовао села Козарево, Чрешебљани и Водно село са ловиштима.⁶⁸ Игуман је морао да одобри лов у манастирским ловиштима, а ловац је заузврат давао једну четвртину улова. У случају да се ловило без дозволе игумана, манастиру је плаћана казна, баш као што је био случај са риболовом.⁶⁹ Тиме што је одређивао санкције за криволов владар је штитио интересе манастира и његово искључиво право на коришћење ловишта. Захваљујући обиљу дивљачи, манастири су убирали значајне приходе од продаје крзна.

Као што је зависно становништво на непосредан начин ловило, тако је био чест случај да су феудални подложници посредно учествовали у овој работи. Владари и властела су имали своје зависне људе којима

су препуштали бригу о ловачким псима и соколовима. Били су то псари и соколари. Најранији помен владарских паса и соколова на тлу српских земаља среће се у спису *De administrando imperio* цара Константина VII Порфирогенита. Ту цар-писац наводи да је бугарски владар Михајло Борис послао Србима (тачније, синовима кнеза Мутимира, Борену и Стефану) велике дарове, „...а ови њему узвратише као јосински дар два роба, два сокола, два ђса и осамдесет крзних хаљешака“.⁷⁰ Ово је сведочанство да су код српских владара још у раном средњем веку посебно били на цени ловачки пси и соколови.⁷¹

Да се вратимо на категорије зависног становништва које су се старале о владаревим животињама. Псари су били чувари и дресери паса својих господара.⁷² Владари и властела имали су велики број ловачких паса које су држали у штенарама, а о којима су бринули псари.⁷³ Своју работу вршили су током читаве године. Дакле, била је редовна. Псари се јављају у значајном броју повеља, где су манастирски људи били ослобођени од обавезе давања хране (оброка)⁷⁴ владаревим

[65] Синиша Мишић, „Лов“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 369.

[66] Jacques Le Goff, *Srednjovekovna civilizacija Zapadne Evrope*, 166.

[67] „Село Брод... с ловиштем звериним...“ (Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 615)

[68] „... село Козарево... с ловиштем звериним... село Чрешебљани... с ловиштем звериним... Водно село... с ловиштем звериним...“ (Исто, 612-613) У одређењу средњовековним документима могу се пронаћи помени ловачких села. Примера ради, у повељи коју је 1363. године издао цар Урош наводе се два ловачка села: „...село ловачко Сјржино... село ловачко Драјодане...“ (Марко Шуица, „Повеља цара Уроша о замени посуда између кнеза Војислава и челника Мусе“, *Сјари српски архив 2* (2003): 145-146) Ова села имала су посебан положај у оквиру жупе Брвеник и била су потчињена неименованом дворском чиновнику. Становници ловачких села били су повлашћени у односу на остале, а такође и поштеђени разних работа. (Исто, 154)

[69] „И кћо улови у њом ловишћи рибе или звере, да гајеш цркви четврћо, н ујросие иумену; кћо ли улезе у ловишћа њаа и њо всех мейохијах Свејшајо Георјија или рибиа или звериња без иуменов блајословљенија, да јешћ њроклей ош Госјода Боја..., и да љлаши у царину 50 њерјер.“ (Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 617)

[70] *Византјски извори за истрорију народа Јујославије II*, уредник Божидар Ферјанчић, (Београд: Византолошки институт САНУ, 1959), 52; Тибор Живковић, *Портрети српских владара (IX - XII век)* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006), 21-23; Ђорђе Бубало и Петар В. Крстић, *Влагари Србије* (Београд: Младинска књига, 2013), 12.

[71] Примера ради, *Салијски закон* је прописивао казне за крађу или убиство ловачких паса (15 солида) и крађу соколова (од 3 до 45 солида, у зависности где се соко налазио). Јасно, овај закон није примењиван на тлу српских средњовековних земаља, али на добар начин показује колико су ловачки пси и соколови били на цени још у раном средњем веку. (*Салиски закон*, превели Иво Пухан и Никола Микуландра, (Београд: Научна књига, 1951), 13

[72] Синиша Мишић, „Псари“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 602-603.

[73] Исто.

[74] *Оброк* је била обавеза зависног становништва да даје храну владару, његовој пратњи и службеницима, псарима, соколарима, свињарима, коњусима, а у најстарије време и властели, па и гостима (трговцима). Манастири и људи са њихових метоха махом су били ослобођени овог давања, мада је и ту било одступања. Исти случај био је и са световним добрима. О оброку детаљније прочитати у: Милош Благојевић, „Оброк и приселица“, *Истроријски часопис 18* (1971): 165-188; Исто, „Оброк“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 458.

псарима.⁷⁵ Као пример биће наведен одломак из хрисовуље цара Стефана Душана издате манастиру посвећеном Светом Петру Коришком: „... и мейохије Свейоїа Пейтра да немају ни једне рабоїе... ни ѿсара...“⁷⁶

[75] Стојан Новаковић, *Законски сїоменици срїпских држава средњеї века*, 310, 395, 401, 403, 405, 407, 410, 411, 415, 423, 424, 431, 448, 456, 467, 470, 473, 486, 507, 508, 512, 514, 515, 516, 582, 590, 609, 671, 680, 707, 720, 759, 767; Александар Соловјев, *Одабрани сїоменици срїпскої црѣва (од XII до краја XV века)*, 68, 134; Смиља Марјановић-Душанић, „Хрисовуља краља Душана о даривању манастира Светог Николе Мрачког у Орехову манастиру Хиландару“, *Сїари срїпски архив 2* (2003): 57; Раде Михаљчић, „Хрисовуља цара Уроша мелничком митрополиту Кирилу“, *Сїари срїпски архив 2* (2003): 89; Смиља Марјановић-Душанић, „Повеља краља Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Врању манастиру Хиландару“, *Сїари срїпски архив 4* (2005): 74; Жарко Вујошевић, „Хрисовуља цара Стефана Душана Хиландару о селу Потголину“, *Сїари срїпски архив 5* (2006): 119; Раде Михаљчић, *Закони у сїарим исїравама*, 139, 166, 167; Жарко Вујошевић, „Повеља краља Стефана Душана о поклону Хиландару села Полошко“, *Сїари срїпски архив 6* (2007): 58; Драгић Живојиновић, „Скопска хрисовуља цара Душана за келију Светог Саве Јерусалимског у Кареји (Хил. 31)“, *Сїари срїпски архив 7* (2008): 63; Исти, „Велика прилепска хрисовуља цара Стефана Душана Карејској келији Светог Саве (Хил. 149)“, *Сїари срїпски архив 7* (2008): 77; Смиља Марјановић-Душанић и Татјана Суботин-Голубовић, „Повеља краља Стефана Душана Манастиру Хиландару. Потврда о поклону манастира Светог Ђорђа и села Уложишта који је приложила Милшина жена Радослава“, *Сїари срїпски архив 9* (2010): 65; Синиша Мишић, „Хрисовуља краља Стефана Душана Хиландару којом прилаже властелина Рудла“, *Сїари срїпски архив 9* (2010): 78; Жарко Вујошевић, „Повеља господина Константина Драгаша Хиландару о поклонима војводе Дмитра (Хил. 63)“, *Сїари срїпски архив 9* (2010): 117; Павле Драгичевић, „Повеља „царице“ Јевдокије и њеног сина Константина о даривању Хиландару њихове баштинске цркве у Архљевици“, *Сїари срїпски архив 10* (2011): 90; Синиша Мишић, „Хрисовуље цара Стефана Душана о Светом Петру Коришком са сабора у Крупиштима“, *Сїари срїпски архив 11* (2012): 66; Милош Ивановић, „Хрисовуља краља Стефана Душана којом хиландарском пиргу у Хрусији поклања Цркву Св. Богородице у Липљану“, *Сїари срїпски архив 13* (2014): 43; Александра Фостиков, „Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару“, *Сїари срїпски архив 13* (2014): 91; Синиша Мишић, „Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије“, *Сїари срїпски архив 13* (2014): 188; Синиша Мишић и Марија Копривица, „Општа хрисовуља цара Стефана Душана Хиландару“, *Сїари срїпски архив 14* (2015): 68; Божидар Зарковић, „Повеља краља Стефана Душана којом прилаже Манастиру Врањини село Брчеле“, *Сїари срїпски архив 15* (2016): 34; Владета Петровић, „Повеља цара Стефана Душана анагносту Драгоју“, *Сїари срїпски архив 15* (2016): 50; Снежана Божанић, „Повеље цара Стефана Душана Манастиру Св. Пантелејмона“, *Сїари срїпски архив 15* (2016): 62, 68; Гордан Бојковић, „Повеља цара Стефана Душана и краља Стефана Уроша митрополиту серском Јакову“, *Сїари срїпски архив 15* (2016): 99; Синиша Мишић, „Хиландарски фалсификат хрисовуље Стефана Душана за Манастир Светог Николе у Добрушти“, *Сїари срїпски архив 15* (2016): 136.

[76] Синиша Мишић, „Хрисовуље цара Стефана Душана о Светом Петру Коришком са сабора у Крупиштима“, 78.

Међутим, и за наведену тврдњу могу се наћи изузеци. У хрисовуљи краља Стефана Душана из 1343. године манастиру Свете Богородице у Хтетову стоји: „...и ѿсару или вечера или ручак, како їа време заїекне.“⁷⁷ Разлог овог одступања од устаљене праксе остаје, у суштини, непознат.

Поред тога што су манастирски људи били ослобађани давања хране владаревим псарима, као и псима, тако су и подложници са световних властелинстава били разрешавани овог намета. Потврда ове тезе налази се у хрисовуљи коју је краљ Стефан Душан 1343. године издао манастиру Хиландару. Наиме, у поменутом документу, којим је приложио властелина Рудла и његове људе, владар је наведене ослободио давања за псаре.⁷⁸ Исто је важило и за соколаре, тј. ђерекаре, како се тачно јавља у извору.⁷⁹

Псари су своје место нашли и у Душановом законнику, где је 189. чланом било прописано: „И ѿсарима, и соколарима, и свињарима, куда їод да иду, да им се нишїа не даје.“⁸⁰ У истом члану стоји: „Куда їод да иду коњи, и ѿси и сївари царева, шїа им ѿише у ѿисму царевом, да им се їо даје, а друїо нишїа.“⁸¹ Из овог следи да је зависно становништво било у обавези да даје храну само за царева псе, али не и за псаре. Међутим, очито да то није био увек случај и да је ипак било одступања од праксе.

[77] Стојан Новаковић, *Законски сїоменици срїпских држава средњеї века*, 660; Марија Копривица, „Хрисовуља краља Стефана Душана Хтетовском манастиру“, *Сїари срїпски архив 13* (2014): 158.

[78] „И ослободи краљевсїво ми Рудла и њеїове људе... ѿсара краљевсїва ми...“ (Стојан Новаковић, *Законски сїоменици срїпских држава средњеї века*, 411; Синиша Мишић, „Хрисовуља краља Стефана Душана Хиландару којом прилаже властелина Рудла“, 80)

[79] „И ослободи краљевсїво ми Рудла и њеїове људе... и ђерекара...“ (Стојан Новаковић, *Законски сїоменици срїпских држава средњеї века*, 411; Синиша Мишић, „Хрисовуља краља Стефана Душана Хиландару којом прилаже властелина Рудла“, 80)

[80] *Душанов законик*, приредно Ђорђе Бубало, (Београд: Завод за уџбенике; Службени гласник, 2010), 220.

[81] Исто.

Поврх свега, псари су се бавили и земљорадњом, а због бриге око владаревих паса били су ослобађани неких дажбина.⁸² Посредно сведочанство о овом питању сачувано је у Првој Дечанској хрисовуљи. Наиме, оснивач манастира, краљ Стефан Урош III, приложио је „...їойа Боїдана, земљу и с врїи и с виноїрадом, и с млином, и шїо му је дало краљевсїиво ми земљу на Брњашичи їсарску...“.⁸³ Дакле, поп Богдан је добио земљу од краља, која је раније припадала извесним псарима. На основу овога може се закључити да су се псари бавили и обрадом земље, а не само дресуром паса.

Соколари су били зависни људи чије је главно занимање било чување и дресирање соколова за лов.⁸⁴ И они се јављају у повељама српских владара,⁸⁵ али мање у односу на псаре. Могући разлог оваквог пописа у изворима јесте да су пси за лов били бројнији у односу за соколове, самим тим и псари, па је због тога и њихово помињање учесталије. Поред соколари, јавља се и термин геракари (или ћерекари),⁸⁶ а једном и јастребари.⁸⁷ И соколари су поменути у 189. члану Душановог законика.⁸⁸

Једно питање у вези са псарима и соколарима вреди да буде размотрено. Иако су

припадали категорији зависног становништва, њихове обавезе свакако се не могу сврстати међу „*рабоїе велике и мале*“. Није погрешно рећи да су они у извесној мери били службеници владара и властеле. Због работа које су за њих обављали били су ослобађани појединих или готово свих оптерећења, тако да нису били у истом положају као већина феудалних подложника. Дакле, они су имали извесне повластице. За своју службу добијали су накнаду, сасвим сигурно у храни, што је посведочено у изворима, а можда и у новцу, мада о томе нема писаних сведочанства. Терет прехране псара и соколара падао је на власнике животиња. Тако што је разрешавао манастирске и људе са властелинстава од издатака за псаре и соколаре, владар их је штитио од прекомерног сиромашења.

На концу, ваља се у кратким цртама осврнути и на то колику су улогу псари и соколари имали у току самог лова. За разлику од зависних људи са грачаничког метоха, на чија је плећа падао целокупан терет лова на зечеве, псари и соколари нису били једини учесници у самом чину лова. Имали су задужење да изврше све потребне припреме, тј. водили су бригу да животиње буду дресиране, здраве и спремне за лов. Али када је поменути почињао, главна улога је препуштана господарима. Ипак, ни тада зависни људи нису били без посла. Сигурно је да су служили као хајкачи који су плашили и гонили дивљач како би побегла из заклона. Илустрације ради, када је Растко Немањић желео да побегне на Свету Гору, он је, да би заваро своје родитеље, рекао да жели да иде у лов, а пре свог одласка је послао ловце у гору да га чекају.⁸⁹ Ово сведочи да су за лов морале бити извршене одређене припреме, па нема разлога сумњати да су у њима учествовали и псари и соколари, водећи животиње на место одређено за почетак лова.⁹⁰

[82] Синиша Мишић, „Лов у средњовековној Србији“, 58.

[83] Стојан Новаковић, *Законски сїоменици срїских држава средњеї века*, 653

[84] Синиша Мишић, „Соколари“, у: *Лексикон срїскої средњеї века*, 682.

[85] Стојан Новаковић, *Законски сїоменици срїских држава средњеї века*, 448, 486, 508, 512, 514, 515, 516; Раде Михаљчић, *Закони у сїарим срїским исїравама*, 139, 166; Павле Драгичевић, „Повеља „царице“ Јевдокије и њеног сина Константина о даривању Хиландару њихове баштинске цркве у Архиљевици“, 90; Милош Ивановић, „Хрисовуља краља Стефана Душана којом хиландарском пиргу у Хрусїи поклања Цркву Св. Богородице у Липљану“, 43; Снежана Божанић, „Повеље цара Стефана Душана Манастиру Св. Пантелејмона“, 62.

[86] Стојан Новаковић, *Законски сїоменици срїских држава средњеї века*, 411, 520, 609, 671, 680; Синиша Мишић, „Хрисовуља краља Стефана Душана Хиландару којом прилаже властелина Рудла“, 78; Синиша Мишић, „Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије“, 188.

[87] Стојан Новаковић, *Законски сїоменици срїских држава средњеї века*, 407; Смиља Марјановић-Душанић, „Хрисовуља краља Душана о даривању манастира Светог Николе Мрачког у Орехову манастиру Хиландару“, 57.

[88] *Душанов законик*, 220.

[89] Теодосије, *Жїїїе свейїї Саве*, превео Лазар Мирковић, (Београд: Српска књижевна задруга, 1984), 107.

[90] Синиша Мишић, „Лов у средњовековној Србији“, 59.

У претходном делу текста било је речи о лову као работи зависног становништва. Подложници су узимали учешће на два начина, посредно и непосредно. Псари и соколари су, старајући се о псима и соколовима својих господара, имали донекле посредно учешће, док су, рецимо, зависници са грачаничке метохије директно били ангажовани у лову тако што су заманицом три дана у години ловили зечеве. На основу свега изнетог може се закључити да се лов може посматрати као работа зависног становништва, али само у одређеним аспектима и у ограниченом обиму, али не и лов у најширем смислу речи.

Закључак

Сводећи резултате до којих смо дошли, може се извести јасан закључак да је зависно становништво у српским земљама средњег века било оптерећено са сијасет работа, где су риболов и лов спадали каткад у нередовне, а у случају неких категорија феудалних подложника (рибара, псара, соколара) и у редовне обавезе.

Средњовековни владари и властела су, без обзира на моћ, углед и снагу државе, из верских побуда имали потребу да, у мањој или већој мери, даривају манастире. Из практичне потребе да своје прилоге запишу на комаду пергаментна или папира у виду повеље, које су касније похрањиване у манастирске ризнице и биле доказ права на поседовање имања, данас је могуће, колико-толико, реконструисати и схватити на који начин се одвијао живот на метохији једног манастира, а посредно и на световним властелинствима.

Захваљујући тим подацима који су, истина, веома штурни, могуће је рећи да је зависно становништво, између осталог, ловило рибу и дивљач за рачун владара и феудалних господара. Обиље воденог и шумског богатства у српским земљама погодновало је рибном и животињском свету, па су, самим тим, постојали и одлични услови за риболов и лов. Разумљиво, риболовишта и ловишта

су такође били имовина многих манастира, у којима су подложници ловили. Поред тога, манастири су имали право на убирање прихода са њих. Само са дозволом игумана могло се ићи у ловишта и за то давати четвртина улова. У супротном, следила је строга казна.

Дакле, зависни људи који су се бавили посебним занимањима, попут лова и риболова, били су ослобођени вршења разних работа, попут пољопривредних, али су, с друге стране, морали да обављају послове којима су били вични. У целини узев, ове две работе нису представљале превелико оптерећење за зависно становништво вршено у име владара и феудалних господара, када се узму у обзир број и тежина осталих оптерећења. Наравно, требало би бити обазрив. То се може рећи за рибарење меропаха на метохији Свете Богородице на Бистрици или за лов на зечеве у грачаничким ловиштима, јер су те обавезе извршаване ретко и у кратком временском року. С друге стране, професионални рибари, псари и соколари готово искључиво су се бавили тим работама, тако да се за њих не може употребити поменута претпоставка. Лов и риболов представљали су махом нередовне, а у случају појединих категорија попут рибара, псара и соколара, редовне и једине обавезе.

ИЗВОРИ:

Божанић Снежана, „Повеље цара Стефана Душана Манастиру Св. Пантелејмона“, *Сџари српски архив 15* (2016): 55-78.

Бојковић Гордан, „Повеља цара Стефана Душана и краља Стефана Уроша митрополиту серском Јакову“, *Сџари српски архив 15* (2016): 89-107.

Византијски извори за историју народа Јуџославије II, уредник Божидар Ферјанчић, (Београд: Византолошки институт САНУ, 1959)

Византијски извори за историју народа Јуџославије VI, уредници Фрањо Баришић и Божидар Ферјанчић, (Београд: Византолошки институт САНУ, 1986)

Вујошевић Жарко, „Повеља господина Константина Драгаша Хиландару о поклонима војводе Дмитра (Хил. 63)“, *Сџари српски архив 9* (2010): 111-133.

- Вујошевић Жарко, „Повеља краља Стефана Душана о поклону Хиландару села Полошко“, *Сџари српски архив* 6 (2007): 55-67.
- Вујошевић Жарко, „Хрисовуља цара Стефана Душана Хиландару о селу Потолину“, *Сџари српски архив* 5 (2006): 115-137.
- Драгичевић Павле, „Повеља „царице“ Јевдокије и њеног сина Константина о даривању Хиландару њихове баштинске цркве у Архилјевици“, *Сџари српски архив* 10 (2011): 87-102.
- Душанов законик*, приредио Ђорђе Бубало, (Београд: Завод за уџбенике; Службени гласник, 2010)
- Живојиновић Драгић, „Велика прилепска хрисовуља цара Стефана Душана Карејској келији Светог Саве (Хил. 149)“, *Сџари српски архив* 7 (2008): 71-90.
- Живојиновић Драгић, „Скопска хрисовуља цара Душана за келију Светог Саве Јерусалимског у Кареји (Хил. 31)“, *Сџари српски архив* 7 (2008): 59-70.
- Зарковић Божидар, „Повеља краља Стефана Душана којом прилаже Манастиру Врањини село Брчеле“, *Сџари српски архив* 15 (2016): 29-43.
- Ивановић Милош, „Хрисовуља краља Стефана Душана којом хиландарском пиргу у Хрусији поклања Цркву Св. Богородице у Липљану“, *Сџари српски архив* 13 (2014): 33-64.
- Ивић Павле и Грковић Милица, *Дечанске хрисовуље* (Нови Сад: Институт за лингвистику, 1976)
- Копривица Марија, „Хрисовуља краља Стефана Душана Хгетовском манастиру“, *Сџари српски архив* 13 (2014): 143-179.
- Марјановић-Душанић Смиља и Суботин-Голубовић Татјана, „Повеља краља Стефана Душана Манастиру Хиландару. Потврда о поклону манастира Светог Ђорђа и села Уложиста који је приложила Милшина жена Радослава“, *Сџари српски архив* 9 (2010): 63-73.
- Марјановић-Душанић Смиља, „Повеља краља Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Врању манастиру Хиландару“, *Сџари српски архив* 4 (2005): 69-85.
- Марјановић-Душанић Смиља, „Хрисовуља краља Душана о даривању манастира Светог Николе Мрачког у Орехову манастиру Хиландару“, *Сџари српски архив* 2 (2003): 55-68.
- Михаљчић Раде, *Закони у сџарим српским исџавама* (Београд: САНУ, 2006)
- Михаљчић Раде, „Хрисовуља цара Уроша мелничком митрополиту Кирилу“, *Сџари српски архив* 2 (2003): 85-97.
- Мишић Синиша и Копривица Марија, „Општа хрисовуља цара Стефана Душана Хиландару“, *Сџари српски архив* 14 (2015): 65-106.
- Мишић Синиша и Суботин-Голубовић Татјана, *Свешто-арханђеловска хрисовуља* (Београд: Историјски институт, 2003)
- Мишић Синиша, „Хиландарски фалсификат хрисовуље Стефана Душана за Манастир Светог Николе у Добрушти“, *Сџари српски архив* 15 (2016): 131-141.
- Мишић Синиша, „Хрисовуља краља Стефана Душана Хиландару којом прилаже властелина Рудла“, *Сџари српски архив* 9 (2010): 75-86.
- Мишић Синиша, „Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије“, *Сџари српски архив* 13 (2014): 181-206.
- Мишић Синиша, „Хрисовуље цара Стефана Душана о Светом Петру Коришком са сабора у Крупишћима“, *Сџари српски архив* 11 (2012): 59-90.
- Младеновић Александар, *Повеље кнеза Лазара: џексџи, коменџари, снимџи* (Београд: Чигоја штампа, 2003)
- Новаковић Стојан, *Законски сџомениџи српских дрџава средњеџ века* (Београд: Српска краљевска академија, 1912)
- Петровић Владета, „Повеља цара Стефана Душана анагносту Драгоју“, *Сџари српски архив* 15 (2016): 45-54.
- Салиски закон*, превели Иво Пухан и Никола Микуландра, (Београд: Научна књига, 1951)
- Соловјев Александар, *Оџабрани сџомениџи српскоџ џрава (оџ XII до краја XV века)* (Београд: Геџа Кон, 1926)
- Сџаре српске џовелеџ и џисма 1/2*, приредио Љубомир Стојановић, (Београд: Српска краљевска академија, 1934)
- Теодосије, *Жиџиџе свештоџ Саве*, превео Лазар Мирковић, (Београд: Српска књижевна задруга, 1984)
- Фостиков Александра, „Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару“, *Сџари српски архив* 13 (2014): 79-142.
- Шуиџа Марко, „Повеља цара Уроша о замени поседа између кнеза Војислава и челника Мусе“, *Сџари српски архив* 2 (2003): 143-166.

Литература:

- Благојевић Милош, *Земљораџња у средњеџовековноџ Србиџи* (Београд: Службени лист СџГ, 2004)
- Благојевић Милош, „Манастирски посеџи крушевачког краја“, у: *Крушеваџ кроз векове* (Крушеваџ: Народни музеј, 1972), 25-48.
- Благојевић Милош, „Оброк и приселиџа“, *Исџориџски часоџис* 18 (1971): 165-188.
- Благојевић Милош, *Србиџа у џоба Немањића* (Београд: Вајат, 1989)

- Бубало Ђорђе и Крестић Петар В., *Владари Србије* (Београд: Младинска књига, 2013)
- Вернадски Георгије, *Кијевска Русија* (Београд: Утопија, 2013)
- Веселиновић Андрија, „Чачански крај у средњем веку“, у: *Зборник радова „Бојородица Градачка у историји српског народа“* (Чачак: Народни музеј, 1993): 57-80.
- Влајинац Милан, „Бедба и заманица као мобарска и културарска работа у Србији средњег века“, *Глас СНД II* (1927): 47-66.
- Грујић Радослав, „Властелинство Светог Ђорђа код Скопља од XI-XV века“, *Гласник СНД 1-1* (Скопље, 1925): 45-78.
- Живковић Тибор, *Порипрећи српских владара (IX - XII век)* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006)
- Зиројевић Олга, „Риболов на средњем Дунаву (XVI и XVII век)“, *Зборник МС за историју 49* (1994): 111-120.
- Јиречек Константин, *Историја Срба I* (Београд: Слово љубве, 1978)
- Копривица Марија В., „Попови и протопопови српске цркве у средњем веку“ (докторска дисертација), Филозофски факултет, 2011)
- Le Goff Jacques, *Srednjovekovna civilizacija Zapadne Evrope* (Sremski Karlovci - Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2010)
- Лексикон српског средњег века*, приредили Сима Ђирковић и Раде Михаљчић, (Београд: Knowledge, 1999)
- Мишић Синиша, *Кориштење унутрашњих вода у српским земљама средњег века* (Београд: Утопија, 2007)
- Мишић Синиша, „Лов у средњовековној Србији“, *Историјски гласник 1-2* (1995): 51-66.
- Мишић Синиша, *Хумска земља у средњем веку* (Београд: DBR International Publishing, 1996)
- Николић Милица, „Властелинство манастира Ждрело (Горњака)“, *Историјски часопис 20* (1973): 149-155.
- Панчић Јосиф, „Рибе у Србији (Pisces Serbiae)“, *Гласник ДСС 12* (1862): 500-667.
- Спремић Момчило, *Десетих Ђураћ Бранковић и његова доба* (Београд: Српска књижевна задруга, 1994)
- Спремић Момчило, „Јело и пиће“, у: *Приватни живот у српским земљама средњег века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић, (Београд: Сlio, 2004), 113-138.
- Станковић Влада, *Краљ Милутић (1282 - 1321)* (Београд: Фреска, 2012)
- Тошић Ђуро, „Сточарство у средњовековној требњинској области“, *Историјски гласник 1-2* (1995): 37-50.
- Тошић Ђуро, *Три Дријева у средњем вијеку* (Сарајево: „Веселин Маслеша“, 1987)
- Ђирковић Сима, „Владарски двори око језера на Косову“, *ЗЛУ МС 20* (1984): 67-83.
- Ђирковић Сима, „Студеничка повеља и студеничко властелинство“, *ЗФФБ 12-1* (1974): 311-319.
- Шаркић Срђан, „Маисторије, сокалници и сеоски попови“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду XLV 1* (2011): 59-67.
- Шкриванић Гавро, „Властелинство Св. Стефана у Бањској“, *Историјски часопис 6* (1956): 177-199.

FISHING AND HUNTING AS LABOUR OF DEPENDENT POPULATION

In the medieval Serbian countries dependent population was burdened by many working obligations known from sources as "hard and easy tasks". Within these obligations, there were fishing and hunting, which were performed on behalf and for the account of the ruler or feudal lords. By fishing and hunting games, subjects provided their lords with such desired food. It was particularly important in monasteries, since monks were forbidden to use and eat meat, so the need for fish increased.

The paper also considers places where fish and game were hunted. Rulers and feudal lords secured themselves the right to collect proceeds from fishing and hunting regions owned by them. Naturally, they granted licences for hunting, but only with corresponding compensation. The most frequent data refers to one quarter of catch having been handed in, both fish and game. In this manner the estate lords generated significant income.

There were categories of dependent population known from sources as fishermen, dog attendants and falconers who worked for rulers and feudal lords. In comparison to other subjects, they most often engaged in only one occupation.

On the whole, the existing knowledge about fishing and hunting as labour of dependent population has been supplemented with this paper, but also extended with a different aspect of the issue. Particular attention was directed towards dependent population, which is not a common case, since they were mostly overlooked and pushed aside.

Nikola MINOVIĆ, MA

LA PÊCHE ET LA CHASSE COMME BESOINES DE LA POPULATION DÉPENDANTE

Dans les pays serbes du Moyen-Âge, la population dépendante fut obligée d'effectuer de nombreuses „besognes, grandes et moindres". Parmi cet ensemble, une place détinrent la pêche et la chasse, qui furent pratiquées pour le compte du souverain et des féodaux. En pêchant le poisson et en chassant le gibier, les sujets approvisionnèrent les tables de leurs seigneurs par des denrées alimentaires si désirées. Ce fut particulièrement important dans les monastères, car l'utilisation de la viande fut interdite aux moines, ce qui augmenta l'approvisionnement en poisson.

De même, dans cette étude, il fut question d'endroits où le poisson fut pêché et le gibier chassé. Les souverains et les féodaux s'assurèrent le droit de récolter les apports des lieux réservés à la pêche et pour la chasse, qui étaient en leur possession. Bien entendu, ils donnèrent des permis pour la pêche et la chasse, mais uniquement avec une certaine rémunération. Le plus souvent apparut la donnée qu'un quart de la pêche et de la chasse fut remise, de poissons autant que de gibiers. De cette manière, les seigneurs des terres obtinrent des revenus importants.

Avant tout, des catégories de population vassale existèrent, connues dans les registres comme pêcheurs, gardiens de chiens, fauconniers, qui besognèrent pour les souverains et les seigneurs féodaux. Contrairement aux autres sujets soumis, ils s'occupèrent le plus souvent que d'une seule occupation.

En somme, les connaissances de jusqu'à maintenant sur la pêche et la chasse, comme besognes de la population dépendante, furent complétées par cette étude, mais également agrandies par un regard différent sur la problématique. Une attention particulière fut orientée sur la population vassale, ce qui ne fut pas souvent le cas, puisqu'ils furent en général placés à l'arrière-plan.

Nikola MINOVIC, M.A.